

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З РАДІАЦІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ТА УПРАВЛІННЯ
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПОЛІТОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

**ЗБІРНИК
МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОГО ФОРУМУ**

21 червня 2023 року

Київ
Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова
2023

Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту права та політології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 3 від 19.06.2023 р.)

Редакційна колегія:

- Андрущенко Віктор Петрович** – доктор філософських наук, професор, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії педагогічних наук України;
- Горінов Павло Валерійович** – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового інституту права та політології, доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, заслужений працівник соціальної сфери України;
- Драпушко Ростислав Григорович** – кандидат філософських наук, проректор з науково-педагогічної роботи (адміністративно-господарська діяльність), доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики УДУ імені Михайла Драгоманова, заслужений працівник соціальної сфери України;
- Сопілко Ірина Миколаївна** – доктор юридичних наук, професор, керівник апарату Національної комісії з радіаційного захисту населення України, головний науковий співробітник Науково-дослідного центру «Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка» ННІ права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова, заслужений юрист України;
- Торбін Григорій Мирославович** – доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;
- Чемакіна Октябринна Володимирівна** – кандидат архітектури, доцент Українського гуманітарного інституту.

П 83 **ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ:** збірник матеріалів Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. – 396 с.

ISBN 978-966-931-281-5

Збірник матеріалів Наукового форуму *«Протидія терористичним актам у міському середовищі»* присвячено комплексному вивченню проблеми протидії тероризму у міському середовищі. У збірнику представлено результати досліджень, що детально розглядають правові аспекти боротьби з тероризмом у міському середовищі, екологічні наслідки терористичних актів і стратегії екологічного відновлення, психологічні наслідки для місцевого населення та підходи до психологічної реабілітації, соціальні наслідки тероризму та розвиток стійкого соціального середовища, а також архітектурні рішення для забезпечення безпеки та мінімізації наслідків терористичних актів.

Збірник розраховано для науковців, фахівців та інших зацікавлених осіб, які досліджують проблематику протидії терористичним актам з правових, екологічних, психологічних, соціальних, архітектурних аспектів та охорони здоров'я.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань несуть автори матеріалів.

УДК 343.326-048.66(477-21)
DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-NF_NNIPiP_2023

ISBN 978-966-931-281-5

© Автори публікацій, 2023
© Навчально-науковий інститут права та політології, 2023
© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023

БОЛТІВЕЦЬ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ,
професор, доктор психологічних наук,
головний науковий співробітник Науково-дослідного центру «Інститут сімейної
та молодіжної політики імені Олександра Яременка»
Навчально-наукового інституту права та політології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ОХРЕМЕНКО ОЛЬГА РОМАНІВНА,
доктор психологічних наук,
професор Національної академії Служби безпеки України

РОСІЙСЬКИЙ ТЕРОРИЗМ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ: КИЇВСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Російський тероризм перетворюється як в Україні, так і в низці країн майже у повсякденну реальність, у необхідність для певних груп населення жити поряд з небезпечними, руйнівними і насильницькими діями. Кількість терористичних актів зростає і більшість експертів не прогнозують їх зниження в близькому майбутньому. Тому, проблема профілактичних і компенсаторних антитерористичних заходів привертає увагу широкого кола дослідників і набуває міждисциплінарного характеру [1].

Водночас, теоретичних і практичних розробок цієї проблеми в психології, на жаль, небагато, існують прогалини у дослідженнях низки аспектів, наприклад, особливостей впливу терористичних актів на психічне здоров'я наймасованішої категорії потерпілих – опосередкованих свідків [2, 3].

Як відзначає Дж. Белл «за характером впливу на людину тероризм треба розглядати як психічну зброю, оскільки терористичні акти несуть надзвичайно сильний негативний емоційний вплив, який викликає руйнівний ефект на фізіологічному, емоційному, особистісному і соціальному рівнях». Зокрема, це демонструють застосовані російськими спецслужбами «...розсилки в США листів зі спорами сибірської виразки, тоді терористичний акт торкнувся невеликого кола людей, але був спрямований на дестабілізацію ситуації в суспільстві, розвиток панічних настроїв» [4].

Основне завдання сучасного російського тероризму – посягти страх заради страху, або, у крайньому випадку, домогтися дестабілізації, зруйнувати підвалини суспільства, навіть якщо терористичне угруповання не пропонує іншої суспільної моделі [5]. Адже не стільки демонстрація насильства, скільки загроза його повторення підтримує почуття страху й є підґрунтям психологічного тиску на владу та населення.

Дослідження, проведені в США, Європі, а також терористичні акти, здійснені російськими спецслужбами для залякування цивільного населення Росії, засвідчили, що аудиторія засобів масової інформації та населення як опосередковані свідки терористичного акту сповідують емоційний шок різної інтенсивності, наслідки якого у більшості випадків зберігаються тривалий час [6]

і викликають зміни різної інтенсивності у самосприйнятті та можуть призвести до розвитку віктимності як схильності ставати жертвою майбутніх злочинів. Більше того, прагнення до віктимності, культивоване в Росії, багатьма поколіннями росіян прийняте як масове світовідчуття себе в якості жертви обставин, що реалізує принесенням себе в жертву.

Так, дослідження серед мешканців Будьоновська (Російська Федерація) після терористичного акту влітку 1995 р. дає можливість оцінити реакцію мимовільних опосередкованих свідків – мешканців цієї місцевості. Перша реакція – атмосфера розгубленості та страху, що панувала в перші дні після нападу, швидко переросла у відчуття безсилля, безпорадності, тривожного очікування нових загроз і готовності або неготовності захистити себе від них. Це супроводжувалося розладами поведінки і діяльності, майже повною втратою працездатності, концентрацією на психотравмуючих подіях, пандемією панічних чуток [7].

У вересні 1986 р., коли серія кривавих терористичних актів прокотилася столицею Франції, французькі психологи провели дослідження щодо висвітлення терористичних актів у ЗМІ. В перший день – день терористичного акту – у повідомленнях домінували емоції жаху, страху смерті, страждання. На другий день після скоєння теракту на перший план виступали співчуття, єднання й обурення. На третій день домінували почуття жалоби, страх, сумніви та готовність до поступок населення або, принаймні, його частини: «краще вже залишити ліванських християн одних, хоч це й виглядає зрадою, але забезпечує мир у власному будинку».

У липні 1995 р. після вибуху в метро на станції «Сен-Мишель» психологи надавали допомогу особам з «ранніми» (упродовж 4-5 тижнів) і хронічними формами порушень, у тому числі і опосередкованим свідкам теракту. Широка аудиторія ЗМІ, отримавши докладну інформацію про наслідки терористичного акту в перші години, відчула жах. Через добу відгуком стала розгубленість, емоційна напруга. Саме на підйомі емоцій сформувався масове судження про теракт [8].

Проблема віктимізації опосередкованих свідків терактів як аудиторії засобів масової інформації є актуальною і у той ж час недостатньо вивченою проблемою. Саме тому, метою статті став аналіз віктимних зсувів у 100 респондентів – мешканців Києва (Україна) з числа опосередкованих свідків терористичних актів віком від 18 до 55 років.

Дослідження проводилися за допомогою анкетування. Анкета складалася з 86 тверджень: необхідно було вказати свою згоду з певним твердженням, позначивши його порядковий номер.

Обробка отриманих результатів проводилася методом кластерного аналізу на базі ужиткового статистичного пакету Statgraphics. Методом кластеризації обрано Ward для уникнення зашумлень і відновлення структури даних. Якість отриманих класифікацій оцінювалася за максимальною ентропією: $H_{\max} = \log_2 I$, де I кількість кластерів.

Відповіді на 85 питань були категоризовані та визначені як три стилі реагування: незначно виражена негативна оцінка (1 кластер), часткове виправдовування дій виконавців терористичного акту (2 кластер), негативна емоційна оцінка з вираженою тривогою (3 кластер). У таблиці надані номери

питань ($s_1 - s_8$), віднесених до кожного з трьох кластерів. Індексом позначена кількість опитуваних, які обрали те чи інше твердження.

Для виявлення психологічного профілю осіб, включених у вказані кластери, автори співвідносили отримані результати з іншими відповідями кожного опитуваного. Обчислення частоти потрапляння номерів обраних тверджень у вказані інтервали проводилося в EXCEL за допомогою функції «частота». Для аналізу автори обрали твердження з частотою, з якою воно зустрічається $< f(k,t) > 0.5$, де k – особи, які увійшли в певний кластер, t – те чи інше твердження.

Таблиця 1.

Результати кластерного аналізу

Твердження і відповідні реакції	1 кластер	2 кластер	3 кластер
Номер твердження	N1 ₃₅ , N5 ₄₈ , N6 ₂₉ , N10 ₃₁ , N14 ₄₄ , N15 ₂₈ , N17 ₂₆ , N22 ₃ , N79 ₄₁ , N21	N2 ₁₁ , N4 ₁₄ , N5 ₁₉ , N16, N18 ₁₂ , N19 ₁₃ , N21 ₁₄ , N22 ₁₉ , N38 ₁₂ , N42 ₁₈ , N53 ₁₉ , N56 ₁₆ , N57 ₁₇ , N60 ₁₃	N 5 ₁₅ , N29 ₁₅ , N31 ₁₇ , N35 ₂₇ , N40 ₁₆ , N41 ₁₇ , N61 ₂₅ , N62 ₂₈ , N63 ₂₂ , N64 ₂₁ , N65 ₂₆
Реакція	Незначно виражена негативна оцінка	Часткове виправдування дій виконавців терористичного акту	Негативна емоційна оцінка з вираженою тривогою

Віктимізація столиці України Києва може охопити широкі верстви населення країни в цілому і сприятиме віктимізації суспільства, а також декількох поколінь нащадків жертв і свідків. Така генералізація віктимності пов'язана із поширенням неусвідомленого сценарного типу поведінки – «забороною на життя».

З покоління в покоління успадковується сценарна поведінка, яка несвідомо програмує людину на дискомфорт і очікування лиха, тобто на поведінку віктима. В цих випадках спостерігається зубожіння почуттів, пов'язаних із допитливістю, позитивними переживаннями, а страх і тривога стають тотальними, повсякчасними, хоча і не мають об'єктивних підстав. Це унеможлиблює причину власного стану, тобто не дає змогу адекватно реагувати в конкретних ситуаціях.

Зростання чисельності віктимізованих осіб в суспільстві може стати критичним і ця критична маса населення несвідомо через певні форми віктимної активності, стереотипи і настанови провокує насильство і агресію з боку не лише окремих осіб, а й соціальних інституцій.

З іншого боку, в осіб з нерозвиненою рефлексією та нездатністю адекватно оцінювати і реагувати на поточні ситуації, може формуватися індукована поведінка. Така поведінка пов'язана з виключенням із свідомості деяких аспектів реальності та перебільшенням певних особистісних проблем. Це активує інтеріоризовані вчинки і спонтанні, імпульсивні рішення.

Якщо сума привласнених форм поведінки (ступінь індукції) перевищує певну межу, вони стають регулятивною системою поведінки особи. Ступінь індукції залежить від статусу особи, можливістю задоволення потреб, досягнення цілей (у тому числі престижних), відсутністю соціально адаптованих способів досягнень.

Наслідком такого роду індукції можуть стати крайні прояви агресії, схильність до садистських форм поведінки, поведінка деяких терористів-одинаків. Психологічними чинниками, що сприяють формуванню індукованої поведінки автори вважають:

- невпевненість у собі;
- складні соціальні обставини;
- байдуже ставлення оточення.

За наявності спонук, що зумовлюють патерни віктимної індукованої поведінки, засоби масової інформації можуть спровокувати у широких верствах населення масову втрату соціальної й особистої ідентичності, сенсу життя, перспектив, сформувати комплекс меншовартості, індукувати ті чи інші несприятливі форми поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Thackrah A. (1989) Contemporary Research on Terrorism. Edited by Payl Aberdeen. University Press. Aberdeen. 249 p.
2. Smith D. W. (1999). Population effects of the bombing of Oklahoma City / D. W. Smith, E. H. Christiansen. Vincent State Med Assoc. V. 92. P. 193–198.
3. Schuster M. A. (2001). A national survey of stress reactions after the September 11, 2001, terrorist attacks /M. A. Schuster, B. D. Stein, L. H. Jaycox. New English journal of Medicine. V 345. P. 1507–1512.
4. Bell J. B. (2015). A time of terror N.Y.: Columbia University. Institute of War and Peace Studies. P. 6.
5. Barry S., Sidel Victor W.(2003). Terrorism and Public Health. Oxford: Oxford University Press. P. 4–18.
6. Greenberg J. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory / J. Greenberg, T.Pyszczynski, & S.Solomon. Public self and private self. New York: Springer-Verlag, 1986. P. 130–212.
7. Yastrebov B. C. (2004). Terrorism and mental health (scale of the problem, tolerance of the population, organization of assistance). *Journal of Neurology and Psychiatry*. 2004. No. 6. P. 4–8. In Russian.
8. Everly G. S.(2003). Psychological counterterrorism. *Ment. Health*. 2003. № 5. P. 59.